

AUGUST 2019
RYGGE KOMMUNE

KULTURMINNEN OG KULTURMILJØ

FAGNOTAT

Figur 1 Fotografi av poppelalleen som i dag er fjernet. Foto: Birgitte Henriksen/Moss Avis, 26.10.2017.

AUGUST 2019
RYGGE KOMMUNE

KULTURMINNEN OG KULTURMILJØ

FAGNOTAT

OPPDRAGSNR.

A111411

DOKUMENTNR.

VERSJON

0.1

UTGIVELSESDATO

2019

BESKRIVELSE

Notat

UTARBEIDET

Anette Hansen

KONTROLLERT

Magnus Torp

GODKJENT

Anette Hansen

INNHOOLD

1	Bakgrunn	7
2	Metode	7
2.1	Forutsetninger	7
3	Tiltaket og dagens situasjon	8
3.1	Vernestatus	10
3.2	Arkeologiske utgravninger	11
3.3	Andre kulturminner	13
4	Forenklet konsekvensvurdering	17
4.1	Rekkefølgebestemmelser	19
5	Kilder	20

1 Bakgrunn

Dette notatet er utarbeidet som en del av arbeidet med detaljreguleringsplanen for ny kirkeallé langs fylkesveg 1066 ved Rygge kirke. Notatet tar for seg faget kulturarv, og det gjøres en verdivurdering av planområdet og dets nærområde, hvordan dette kulturmiljøet påvirkes av tiltaket, samt hva slags konsekvenser dette gir for kulturminnene.

2 Metode

Notatet baserer seg i hovedtrekk på analysemetoden som er gjengitt i Statens vegvesen til Håndbok V712 – *Konsekvensanalyser* (Statens vegvesen V712, 2018). Det legges opp til en forenklet konsekvensvurdering. Den forenklete konsekvensutredningen tar utgangspunkt i en tretrinns vurdering av:

- > *Verdi*: med verdi menes en vurdering av hvor verdifullt et område eller miljøer.
- > *Påvirkning*: påvirkning er et uttrykk for endringer som det aktuelle tiltaket vil medføre på et område
- > *Konsekvens*: konsekvens framkommer ved sammenstilling av områdets verdi og omfanget av påvirkning på området.

Vurdering av kulturminneinteressene er basert på overordnede lover og regler, samt lokalt kildemateriale.

2.1 Forutsetninger

Lovverk

Vernetyper deles inn i tre hovedkategorier: 1) kulturminner som enten er formelt fredet etter kulturminneloven, 2) formelt vernet ved regulering etter plan- og bygningsloven, eller 3) kommunalt listeført.

Kulturminneloven: Et fredet anlegg har nasjonal verneverdi. De fredete kulturminnene har de mest detaljerte føringene som er nedfelt i fredningsbestemmelsene. Ved nyere fredningsvedtak er det utarbeidet formål og detaljerte bestemmelser. Normalt vil en fredning omfatte både interiør og

eksteriør. Ved ønske om inngrep i fredete bygninger må tiltakshaver søke overordnet kulturminnemyndighet om dispensasjon fra fredningen. Arbeid ut over vanlig vedlikehold er søknadspliktig. Fredning vedtas av Riksantikvaren, og er den strengeste formen for vern av kulturminner og kulturmiljøer.

Vernet etter plan- og bygningsloven (pbl.): Regulering av hensynssone for bevaring av kulturminner og kulturmiljø er kommunens fremste mulighet til å beskytte verneverdige kulturminner og kulturmiljøer. Det angis egne bestemmelser knyttet til hensynssonen. Bestemmelsene fastsetter bruk og grenser for hva som kan tillates av endringer på eksisterende bebyggelse, hva som kan tillates av ny bebyggelse, og andre rammer og krav som sikrer at det tas tilstrekkelig hensyn til kulturminnet og/eller kulturmiljøet.

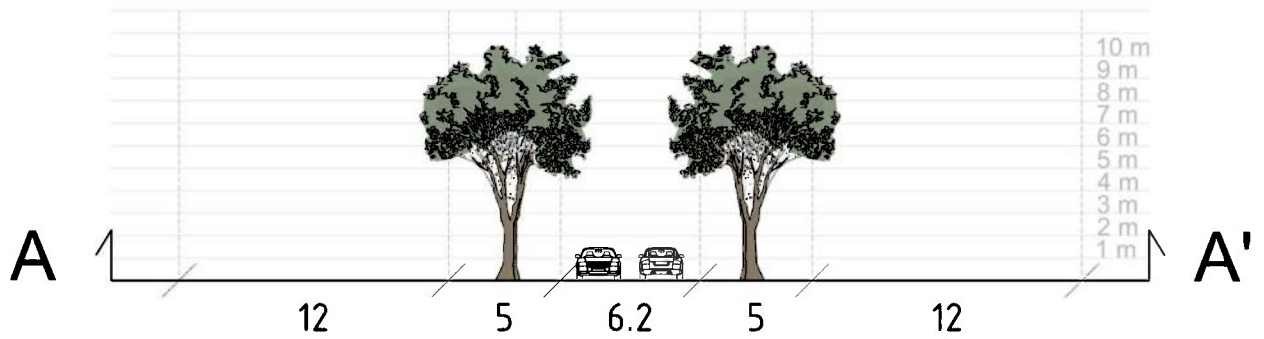
Kommunalt listeført: Den største gruppen av registrerte kulturminner er ikke formelt fredet eller vernet, men listeførte som bevaringsverdige. I databasen Askeladden betegnes denne vernetypen som "kommunalt listeført". Grunnlaget for å verne kulturminner og kulturmiljø er at de har verdi som kilde til *kunnskap*, som grunnlag for *opplevelse* og som *ressurs for bruk*.

- > *Kilde til kunnskap:* Ved vurdering av et kulturminnes kunnskapsverdi skal representativitet, sammenheng/ miljø, autentsitet og fysisk tilstand vurderes.
- > *Grunnlag for opplevelse:* Menneskene opplever kulturminner og kulturmiljø på hver sin måte. Opplevelsene henger blant annet sammen med kunnskap, holdninger, tilknytning til stedet og hvilke sosiale eller etniske grupper en hører til. Kulturminnene er med på å vise kontinuitet og endring i det fysiske miljøet og gir stedet karakter.
- > *Bruksressurs:* Mange kulturminner og kulturmiljø er i daglig bruk, og har slik sett verdi som bruksressurs i seg selv. I sammenheng med friluftsliv og turisme inngår kulturminnene som en del av opplevelsene, og kan dermed også ha en pedagogisk verdi. Kulturminnene er med andre ord en indirekte ressurs som gir grunnlag for næringsutvikling.

Verdivurderingen er holdt på et generelt nivå. Fornminner (arkeologiske kulturminner) er automatisk fredet etter kulturminneloven, og har sammen med vedtaksfredete kulturminner per definisjon stor verdi.

3 Tiltaket og dagens situasjon

Planområdet ligger vest for Halmstad sentrum i Rygge kommune. Området består av gnr./bnr. 536/18, 48/1, 48/139, 48/15 og 79/1. Hensikten med detaljreguleringsplanen er å legge til rette for anleggelse av ny kirkeallé langs Fv. 1066 til Rygge kirke. I tillegg skal det reguleres til VA-anlegg langs strekningen. Kirkealleen skal ligge etableres siste del av Kirkeveien og til Rygge kirke. Strekningen er på ca. 500 m. Det skal også reguleres et belte fra kirkealleen til Bjølsenbekken, nordøst for planområdet. Innenfor planområdet er det i dag veiareal, grøfter og jordbruksareal.

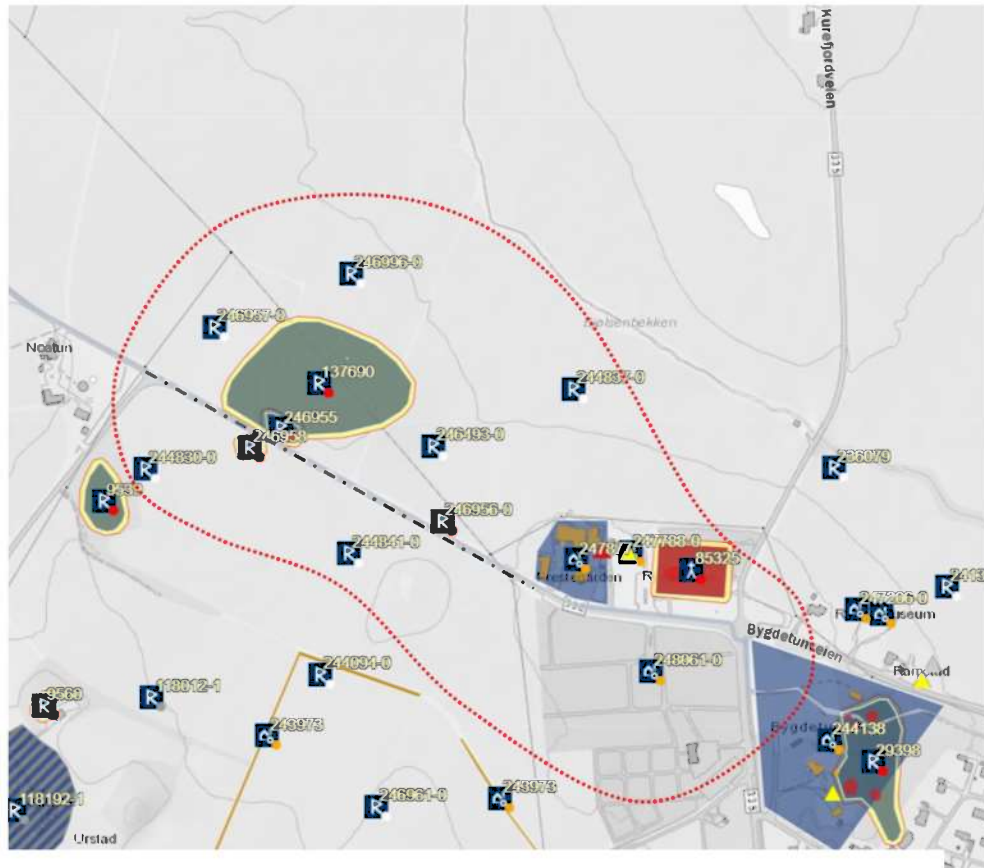
Figur 2 Illustrasjonen viser tverrsnittet av tiltenkt vegløsning. Kilde: COWI AS, 2019.

Figur 3 Oversiktskart som viser det aktuelle planområdet. Illustrasjon utarbeidet av COWI AS, 2019. Kartgrunnlag: Askeladden.

3.1 Vernestatus

Planområdet ligger i et frodig og mangfoldig herregårdslandskap med lang kontinuitet i bosetting og jordbruksdrift. Med sitt store antall kulturminner fra et langt tidsrom og et kulturlandskap med et tilnærmet kontinentalt preg, framstår landskapet omkring Rygge middelalderkirke med tydelig historisk karakter og dybde. I umiddelbar nærhet til planområdet finner man, i tillegg til kirken, presteboligen, kirkealleen, kirkegården. Pilegrimsleden går også gjennom planområdet.

Figur 4 Illustrasjon som viser kulturminnekvalliteter i og ved planområdet. Rød stiplet linje viser planområdet, inkludert nærområdet. Illustrasjonen utarbeidet av COWI, 2019. Kartgrunnlag: Askeladden.

Tabell 5 viser en samlet oversikt over kjente registrerte kulturminner, automatisk fredete og nyere tids:

Kulturminne ID	Datering	Informasjon	Vernetype	SEFRAK kategori
KULA		Området er utvalgt som et kulturhistorisk landskap av nasjonal interesse av Riksantikvaren	Ikke fredet	
2469960-0	Middelalder	Løsfunn av segl i bly	Ikke fredet	-
246957-0	Middelalder	Løsfunn, signett (stempel)	Ikke fredet	-
137690	Fra jernalder til vikingtid - middelalder	Diverse løsfunn. En teori (basert på ovennevnte prosjekt) er at det i dette området har ligget en kirke fra tidlig middelalder.	1 er automatisk fredet, 1 er uavklart og 36 er ikke fredet	
246955	Eldre jernalder	Kokegroplokaltet. Lokalitet bestående av 8 kokegrop, samt én nedgravning/kokegrop. Kulturminnene er anlagt i leirundergrunn.	Automatisk fredet	
246958	Eldre jernalder og førromersk jernalder	Bosetningslokaltet med 5 stolpehull og 1 kokegrop og rester etter et kulturlag/dyrkningslag.	Automatisk fredet	
244830-0	Folkevandringstid	Løsfunn. Fragment av korsfestet spenne	Ikke fredet	
244841-0	Merovingertid	Løsfunn. Del av kort likearmet spenne med mønster	Ikke fredet	
246493-0	Merovingertid	Bøyleformet spenne	Ikke fredet	
246956-0	Eldre jernalder	Kokegroplokaltet	Automatisk fredet	Rød
175025-1	Førreformatorisk	Pilegrimsleden gjennom Moss og Rygge	Ikke fredet	
244837-0	Jernalder - middelalder	Løsfunn. Fragmenter av en blyplate med innskrift	Ikke fredet	
247877, 1- 5	1600-tallet	Prestegården gård. Stabburet er bygget på 1600-tallet	Vernet etter PBL	
247788-0	1800-tallet, fjerde kvartal	Rygge prestegård	Vernet etter PBL	Gul
85325	Middelalder	Rygge kirke	Automatisk fredet	
248061-0	1962	Rygge kapell	Vernet etter PBL	

Figur 5 Tabell som viser kjente kulturminner i og ved planområdet.

3.2 Arkeologiske utgravninger

I forbindelse med etablering av ny kirkeallé og nytt VA-anlegg langs begge sider av fv. 1066 ved Rygge kirke i Rygge kommune utførte Østfold fylkeskommune ved Fylkeskonservatoren arkeologiske registreringer. Det arkeologiske arbeidet registrerte ett kokegropfelt, ett bosetnings- og aktivitetsområde og én enkeltliggende kokegrop. I Riksantikvarens kulturminnedatabase har disse fått følgende ID-nummer: 246 955, 246 958, 246 956. Kulturminnene er automatiske fredete kulturminner, jf. kulturminneloven § 4.

Registreringsarbeidet oppfyller undersøkelsesplikten, jf. kulturminneloven § 9.

Registreringen ble gjennomført i tidsrommet 24.9.–1.10.2018.

Figur 6 Fotografi tatt under utgravningen høsten 2018. Kilde: Østfold fylkeskommune.

Det ble utført søkesjakt etter forhistoriske aktivitetsspor. Søkesjakt innebærer at matjorden fjernes slik at undergrunnen synliggjøres. Funnopplysninger, geometri og lokalitetsbeskrivelser er lagt til i Riksantikvarens kulturminnedatabase, Askeladden.

Fra det aktuelle området og østover til Halmstad er det ca. 1,5 km, mens det mot nordvest til Moss er noe over 4 km. Registreringsområdet er lokalisert i en sentral del av kulturlandskapet i Rygge. I samtlige himmelretninger er det større åkerflater kun avbrutt av mindre skogholt. Rett øst for tiltaket ligger Rygge middelalder kirke. I nærheten av kirkestedet er det anlagt flere gravhauger. Det er også registrert flere gravminner i skogholtet sør for fv. 1066 og øst for Balkeveien. I tillegg er det gjort sjeldne metallfunn på jordet nord for fv. 1066, deriblant et gullsmykke fra romertid og en del av et krusifiks fra middelalder.

Til sammen ble det funnet tre nye arkeologiske kulturminner. Det arkeologiske arbeidet registrerte ett kokegropfelt, ett bosetnings- og aktivitetsområde og én enkeltliggende kokegrop. I Riksantikvarens kulturminnedatabase har disse fått følgende ID-nummer: 246 955, 246 958, 246 956.

Planforslaget berører fire automatisk fredete kulturminner. Det må derfor søkes om dispensasjon fra kulturminneloven for å få frigjort disse kulturminnene før

det kan igangsettes gravearbeider. Det er Østfold fylkeskommune som selv forfatter slik dispensasjon, og saken behandles av Riksantikvaren.

3.3 Andre kulturminner

Rygge kirke er en av de største og best bevarte middelalderkirkene i Østfold. På tronen av Østfold-raet, midt i jernalderbygda, ble Rygge kirke reist rundt 1150. På den tiden var kristendommen fremdeles ny i Norge. Kirken er en såkalt kapitelkirke. Den skulle betjene et større område enn et sogn hadde inntekter av tiende fra flere bygder¹.

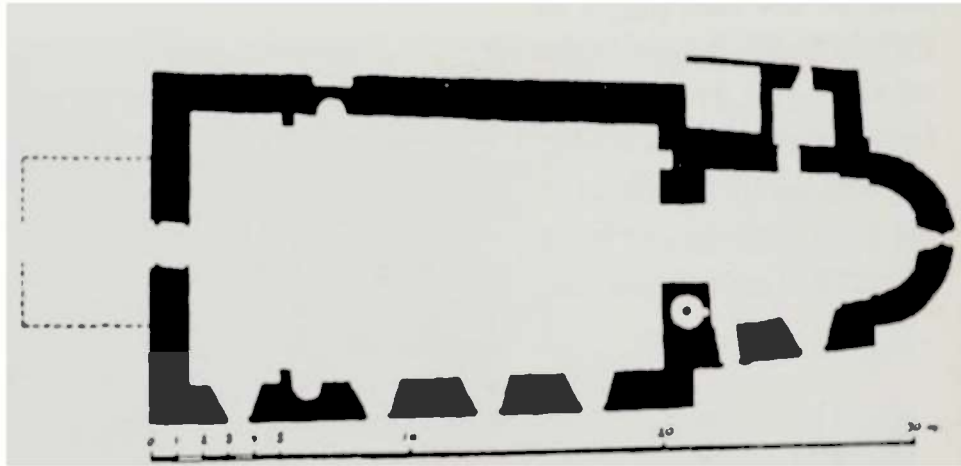
Figur 7 Digitalt Museum

Kirken er bygget i romansk stil i første halvdel av 1100-tallet, antagelig av byggmestre til Hallvardskirken i Oslo. Rygge kirke er karakterisert som "en av Østfolds største, rikest utstyrte og best bevarte middelalderske stenkirker". Den har langskip – og lavere og smalere kor med overhvelvet absis i øst.

Etter reformasjonen hevdet riksstyret ved kongen å ha eiendomsrett til kirkene. I 1723 ble Rygge kirke med jordegods solgt til Christoffer Henrikssen Calmeyer i Moss. Kirken var på ulike private hender inntil tolv Ryggebønder i 1786 gikk sammen om å kjøpe kirken. I 1867 overtok kommunen ansvaret for kirkens drift og vedlikehold. Rygge kirke er bygget i første halvdel av 1100-tallet og er en av våre store kulturskatter. Den er antagelig bygget av de samme byggmestre som Hallvardskirken i Oslo der den arbeidskrevende byggemåte kvademuring er gjennomført².

¹ Steinum, Arne (1990), *Rygge kirke – jubileumsbok*.

² Rygge kommunes Kulturminneplan

Figur 8 Planløsning av kirken. Kilde: Steinum, Arne (1990), Rygge kirke – jubileumsbok.

Figur 9 Forpakterboligen i front som ble flyttet til Vaterland i Fredrikstad. (Kilde: Kulturminneplanen til Rygge).

Kirkene har en spesiell status som kulturminner. Alle kirker oppført før 1650 er automatisk fredet. I tillegg gjelder dette også kirkegårder og gravminner eldre enn 1537. Rygge kirke er fredet og dette innebærer etter kulturminneloven at inngrep ikke kan forkomme uten særskilt behandling.

I Østfold er kirken den eneste bevarte der den arbeidskrevende byggemåte som kalles kvadermuring, er gjennomført. Byggematerialet er granitt, gneis og rødprofy³. De romanske stenkirkene i Østfold kan i store trekk føres tilbake til to typer. Den enkleste består av rektangulært skip og smalere og lavere rektangulært kor. Den andre typen er noe større og har tilnærmet kvadratisk kor med absis mot øst, og tårn inntil skipets vestgavl hører som regel med. Begge typer mangler vinduer mot nord, men har sydvinduer, vanlig to i skipet og ett i koret.

³ Steinum, Arne (1990), *Rygge kirke – jubileumsbok*.

Rygge kirkegård og Rygge kapell

Kirkegården ved Rygge kirke ble utvidet i 1960 og nytt gravkapell sto ferdig i 1962. Rygge kapell er lokalisert i Rygge, i krysset Kirkeveien-Kurefjordveien-Bygdetunveien. Sør for Rygge kirke, vest for Bygdetunet. Pilegrimsleden passerer rett forbi. Bygget i 1962 og tegnet av arkitektene Eva og Bernt Mejlander. Bygningen er 1-etasjes, med bratt saltak. Kledning i tre og i mur. En fondvegg er utsmykket med maleri av Gösta Lovén. Anses som bevaringsverdig på bakgrunn av sin kulturhistoriske verdi⁴.

Rygge prestebolig

Hovedbygningen i sveitserstil ble oppført i 1880-årene etter at den gamle prestegården ble brukt som forpakterbolig. I 1970-årene ble bygningen flyttet til Vaterland i Fredrikstad. Gårdsbruk og jordeiendom er i dag skilt ut fra prestegården⁵.

Hovedbygning

En 1 1/2 etasjes bygning, med saltak. Trekonstruksjon, med kledning i trepanel. Bevaringsverdig på bakgrunn av sin kulturhistoriske verdi, som en del av et helhetlig tun med historisk betydning. Gårdstunet med plassering av bygninger er bevaringsverdig på bakgrunn av sin historiske betydning som det opprinnelige gårdstunet med sammenhengende bosetning langt tilbake i tid.

Figur 10 Presteboligen slik den fremsto ved SEFRAK-registreringen. Kilde: SEFRAK.

Stabbur

Bygget på 1600-tallet. SEFRAK-registrert. En 1 1/2 etasjes bygning, med saltak. Trekonstruksjon, med kledning i trepanel. Glugger i mønet. Bevaringsverdig på bakgrunn av sin kulturhistoriske verdi, som en del av et helhetlig tun med historisk betydning.

⁴ Askeladden

⁵ SEFRAK

Låve

En 1 1/2 etasjes bygning, i vinkelbygg med saltak. Langsiden mot nord står på påler, og har glugger i langveggen. Låvebro sidestilt på langsiden i sør. Bevaringsverdig på bakgrunn av sin kulturhistoriske verdi.

Potetkjeller

En 1 etasjes bygning, med saltak. To ulike takvinkler. Trekonstruksjon, med kledning i trepanel. Utbygget inngangsparti på langsiden mot vest, ut mot dyrket mark. Flere porter på langsiden mot øst, ut mot gårdstunet.

Driftsbygning

En 1 etasjes bygning. Vinkelbygg, med saltak. Lokalisert på østsiden av låven, mellom låven og stabburet. Trekonstruksjon, med kledning i trepanel. Porter ut mot gårdstunet.

4 Forenklet konsekvensvurdering

Verdivurdering

Kulturmiljøet er vurdert å ha svært stor kulturhistorisk verdi. Planområdet ligger i et frodig og mangfoldig kulturlandskap med lang kontinuitet i bosetting og jordbruksdrift. I og ved planområdet finnes det flere automatisk fredete kulturminner, samt Rygge middelalderkirke med tilhørende kirkegård, kapell og den tidligere presteboligen. Pilegrimsleden går også gjennom planområdet.

Kulturmiljøet fremstår autentisk og med tydelig historisk karakter og tidsdybde.

Arkeologiske kulturminner

Til sammen er det funnet fire automatisk fredete kulturminner innenfor planområdet, henholdsvis ett kokegropfelt, ett bosetnings- og aktivitetsområde og én enkeltliggende kokegrop. Like utenfor finnes det en betydelig mengde arkeologiske kulturminner, primært fra jernalder og middelalder.

- > Automatisk fredet har etter kulturminneloven per definisjon *stor verdi*.

Nyere tids kulturminner

Fem bygninger som er tilknyttet den tidligere presteboligen er kommunalt listeførte, og det eldste bygget av disse kan dateres så langt tilbake som til 1600-tallet (stabbur). Området innehar både kunnskaps-, opplevelses- og bruksverdi.

Rygge kirke er fredet etter Kulturminneloven og listeført etter kirkerundskrivet, hvilket gir den nasjonal verdi. Presteboligen er bevaringsverdig på bakgrunn av sin kulturhistoriske verdi, som en del av et helhetlig tun med historisk betydning. Gårdstunet med plassering av bygninger er bevaringsverdig på bakgrunn av sin historiske betydning som det opprinnelige gårdstunet med sammenhengende bosetting langt tilbake i tid. Rygge kirkegård og Rygge kapell inngår i det overordnede kulturmiljøet og er vurdert til å være av høy kulturhistorisk verdi.

- > Samlet vurderes verdien til de nyere tids kulturminner til å være *svært stor*.

Påvirkning

Arkeologiske kulturminner

Etablering av grøftekanter, samt tilbakeføringen av trealleen som blir forskjøvet ca. 2-3 meter ut til hver side av kjørebanelen sammenlignet med tidligere, vil påvirke registrerte arkeologiske kulturminner negativt. Tiltaket fordrer en frigivelse av disse.

- > Samlet vurderes påvirkning til å være *forringet*.

Nyere tids kulturminner

Tiltaket vil i liten grad påvirke de kulturhistoriske verdiene, snarere tvert i mot. Planområdet inngår i et helhetlig og nasjonalt viktig kulturlandskap. En reetablering av trealleen vil medføre at området istandsettes slik det tidligere har vært, og dette vil påvirke og forsterke området positivt. Prosjektet vil legge et godt grunnlag for at alleen blir et element i tråd med intensjonene som framkommer i arbeidet knyttet til "Kulturhistorisk landskap av nasjonal interesse i Østfold (KULA)". I tillegg til dette vil alleen gi en flott adkomstsone til Rygge kirke, og ikke minst opprettholde Rygge kommunes særstilling som en kommune med mange trealleer.

- > Samlet vurderes påvirkning til å være *forbedret*.

Samlet konsekvens

De arkeologiske kulturminnene har fått *stor* verdi og påvirkningen er *forringet*. Konsekvensen for disse, som følge av tiltaket, blir dermed: *betydelig miljøskade* (--).

De nyere tids kulturminner har fått *svært stor* verdi og påvirkning er *forbedret*. Konsekvensen for disse, som følge av tiltaket, blir dermed: *betydelig miljøforbedring* (++)

4.1 Rekkefølgebestemmelser

- > Planforslaget går gjennom fire automatisk fredete kulturminner. Det må derfor søkes om dispensasjon fra kulturminneloven for å få frigjort disse kulturminnene før anleggsarbeidet påbegynnes.

5 Kilder

- > Steinum, Arne (1990), Rygge kirke – jubileumsbok.
- > Christie, Håkon og Sigrid (1959, *Norske Kirker – Østfold*, bind 1, Forlaget Land og kirke, Oslo
- > Rygge kommunes kulturminneplan 2017-2029
- > Askeladden, Riksantikvarens kulturminnedatabase
- > Arkeologisk registrering – rapport med saksnr. 18/7501, Østfold fylkeskommune.
- > Kulturhistoriske landskap av nasjonal interesse, KULA-prosjektet
- > Rygge kommunes kartklient
- > SEFRAK-registeret
- > Google Maps